
ZORICA TOMIĆ

UVOD

Širenje, oblikovanje, menjanje i konačno, razumevanje novog univerzuma posredovanog kompjuterskom komunikacijom uveliko je u toku. Sagledavanje performansi hipertehnološke ere predstavlja višestruki izazov ne samo za praktikante već i za teoretičare različitih naučnih disciplina. Štaviše, može se reći da danas gotovo nema nauke koja odoleva izazovima, mogućnostima i performansama sajber-komunikacije.

Novi univerzum umreženih komunikacija predstavlja tačku u kojoj se dve najuposlenije nauke današnjice, komunikologija i kulturologija, ne samo ukrštaju, već i potvrđuju svoju suštinsku bliskost. Otuda ne čudi što se u savremenim teorijama komunikacije i kulture mogu prepoznati dva međusobno suprotstavljena tabora koji nepomirljivo brane svoja stanovišta. Na jednoj strani su oduševljeni *trijumfalisti* koji očarani mogućnostima sajber-komunikacije previđaju činjenicu da zavodljivost Novuma koji donosi Tehničko, prikriva destrukciju koja je upisana u njegovo središte. S druge strane, uvek budni *kataklizmičari* dobrobit tehnologije podređuju opasnostima koje Tehnonovum upućuje vrednostima Tradicije. Između ta dva pola nalaze se savremene antropološke, kulturološke i komunikološke teorije koje pokušavaju da razumeju prirodu i dalekosežnost promena koje su u toku.

Internet je za mnoge korisnike i teoretičare novi svet slobodnih asocijacija, otvorene i permanentne komunikacije, svet umnogome neopterećen moralnim kodovima savremene kulture civilizovanog sveta. To, međutim, ne rešava brojne probleme koji se tiču pristupa Mreži, labavljenja granica između javnog i privatnog, pitanja autorskih prava i pravnih regulativa. Internet postavlja kulturne fenomene u novu

dimenziju, u prostor koji tek treba istražiti, čime se na problem socijalnih interakcija baca novo svetlo. Zanimarivanje, pa na izvestan način, čak i opoziv komunikacije licem u lice, kao i strah od prerastanja javne sfere u virtuelan svet kontrolisan od strane telekomunikacionih korporacija, koje samo privilegovanima obezbeđuju pristup instrumentima kontrole, predstavlja značajnu temu za teorijsku elaboraciju.

Internet predstavlja praktičan servis informacija, on je istovremeno prostor razonode kao i društveni medij koji se koristi kod kuće. Iako obezbeđuje sve zamislive vrste socijalnih kontakata i usluga, Internet je i prostor društvenog protesta, svojevrsna apelaciona arena, ali je i univerzum mnoštva međusobno nekomunikabilnih enklava javnosti. Zbog dominacije engleskog jezika, koji se ispostavlja i kao jezik nove pismenosti, Internet je uprkos svojoj otvorenosti upravo prostor u kojem zapadni svet potvrđuje logiku *globalizacije*. Zbog globalističke koncepcije koja mu je u središtu, Internet predstavlja pretnju nacionalnim kulturama i nacionalnim identitetima, čime se u diskurs uvode teme gubitka kulturnog pa čak i državnog suvereniteta. Uprkos početnoj euforiji koja se odnosila na mogućnost hiperotvorene demokratske komunikativne mreže, pokazalo se da mnogi potencijalni korisnici nisu, niti će uskoro biti tako bliski sa Internetom. Komunikacija između tehnološke elite razvijenih kapitalističkih zemalja koje učestvuju u informatičkom saobraćaju tema je koja gotovo ne postoji za mnoge siromašne ili nerazvijene delove sveta.

Razvoj nove informacione i komunikacione tehnologije (ITC) sa svim svojim performansama, predstavlja osnovu "informatičkog doba". Nova društvena i ekonomska paradigma restrukturiše tradicionalne dimenzije vremena i prostora u kojima živimo, radimo i komuniciramo. Globalna komunikaciona mreža, svojevrsni sajber-prostor (*Cyberspace*) pretili da preoblikuje gotovo svaki segment naših života uključujući modalitete rada i odmora, zabavu, potrošnju, obrazovanje, politički angažman, porodično iskustvo i društvenu strukturu. Ove fundamentalne transformacije ukazuju na brojna pitanja o posledicama po samu strukturu *društvenog*, otvarajući teme socijalnog raslojavanja, problem društvenih, etničkih i ekonomskih razlika, izmene u fizionomiji kulture, novoj pismenosti, problemu identiteta, rečju, restrukturiranju čitavog kategorijalnog aparata društvene teo-

rije. Time se u fokus postavljaju, pre svega, pitanja o problemu razgraničenja u okviru novog domena društvenosti konstituisanog mimo i izvan pretpostavljenih konvencija fizičke realnosti. *Ludički* kvaliteti Internet komunikacije na koje se pozivaju ne samo korisnici već i teoretičari, predstavljaju okosnicu formiranja i/ili pomeranja granica *smisla* i to u najmanje tri kategorije.

Društveno/tehničko

Razgraničenje među kategorijama *društvenog* i *tehničkog* odnosi se na tezu da tehnologija uopšte, a posebno elektronski mediji, najdirektnije učestvuju u promeni fizionomije kulture, između ostalog i zato što sama tehnologija nastaje kao produkt društvenih relacija, od kojih konačno i zavisi. U drugom smislu, koji pretpostavlja suspenziju kategorije *socijalnog*, tehnologija se interpretira kao svojevrsan produžetak ljudskog neurološkog sistema i time se uvodi u diskurs ono tumačenje prema kojem se *tehnološko* umeće kao objekt koji se postulira na granici između Ja i Ne-ja.

Realno/virtuelno

Jedan od najzanimljivijih fenomena koji se pomalja u okvirima novog komunikacijskog univerzuma jeste pomeranje granica između *realnog* i *virtuelnog*, čime se kao suštinsko nameće pitanje “da li živimo živote u ekranima ili na ekranima” (S. Turkle, 1995). Jer, možda nama Internet samo izgleda kao virtuelna realnost, budući da poseduje specifičnu supstancijalnu realnost kao i bilo koji drugi objekt iz reda “tvrdih” socijalnih konvencija.

Javno/privatno

Razlika između *privatnog* i *javnog* predstavlja jednu od najzanimljivijih oblasti za teoretičare virtuelne kulture, budući da može biti razmatrana iz perspektive tekstualnog diskursa koji predstavlja jedan od načina samoizražavanja, ali isto tako i iz perspektive samooglašavanja reprezentovane na grafički dizajniranim “home page”. Prema nekim teoretičarima Internet je, uprkos svojoj apsolutnoj otvorenosti i performansama Agore, u pravom smislu reči privatni domen, on je produžetak individualne svesti i subjek-

tivnih afiniteta, budući da društveni identitet u “tvrdom” smislu gubi svaku vezu sa postojećim fizičkim atributima. Prema drugoj interpretaciji, Internet je javni prostor a upravo iluzija privatnosti ukazuje na problem granica među ovim sferama.

Problemi razgraničenja o kojima je reč, ukazuju na činjenicu da Internet potkrepljuje tezu o prelomljenom identitetu. Ukoliko je tehnički svet zaseban univerzum, a Internet *virtuelna* realnost, bez obzira da li se predominantno interpretira kao sfera privatnog, ili sfera javnog, novi model komunikacije u osnovi predstavlja mogućnost za projekciju oslobođene imaginacije, apartno od konsekvenci realnog sveta. Ključ za prelamanje/disoluciju/decentriranost identiteta, predstavlja kategorija *anonimnosti* koja predstavlja drugo lice ovih pitanja.

Decentriranost se pojavljuje kao artefakt, kao nusproizvod odvajanja od fizičkog postojanja. Iz perspektive ostalih učesnika sajber-komunikacije sa kojima se ostvaruju različiti modeli interakcija, tehnosocijalna realnost koja učestvuje u konstituisanju identiteta zavisi od odvajanja od socijalnog postojanja. Tehničko se, naime, pojavljuje kao posrednik/medijator između *subjekta* i *drugih*, a sredstva kojima se postiže umnožavanje/multiplikovanje identiteta jesu *anonimnost* i *nelociranost*.

Kategorija *virtuelnog* implicira tezu da je Internet univerzum koji postoji nezavisno od institucija, komercijalnih interesa ili konvencija realnosti, pružajući iluziju anonimnosti koja predstavlja fundamentalni uslov za stvaranje multiplikovanih identiteta sposobnih da slobodno cirkulišu sajber-prostorom. Da li, međutim, anonimnost zaista pretpostavlja i stvarno oslobađanje od socijalnih ograničenja? Poznato je, naime, da je privatnost komunikacije na Internetu samo delimična, naprosto zato što postoje “pretraživački programi” koji omogućavaju da gotovo svaka poruka koja se transmituje bude “uhvaćena”, “pročitana” ili “dešifrovana”. U tim okolnostima svaki korisnik može biti svačiji špijun, a mnoge *web* stranice imaju programe koji prikupljaju podatke o korisnicima. Drugim rečima, bez obzira na činjenicu da se sajber-prostor pojavljuje kao neka vrsta samoregulativnog sistema, on zavisi od realne infrastrukture, pa time i od realnih odnosa moći.

Uprkos tezama o mnoštvu identiteta koji se mogu artikulirati u okviru sajber-komunikacije, u čijem je središtu podjeljeni doživljaj sopstva, kao i potreba za suspenzijom društvenosti, sajber-prostor omogućava nove modele interpersonalne komunikacije kojima se nadomešta potreba za socijalnim kontaktom. Poslovna komunikacija, mnoga prijateljstva, romantične veze, čak i brakovi, započeli su svoju istoriju upravo na Internetu. Time se samo potvrđuje teza da socijalne determinante kao i ciljevi komunikacije igraju značajnu ulogu u sajber-univerzumu.

Za neke teoretičare, nezavisno od komercijalnih efekata, posebno su zanimljive društvene i psihološke implikacije sajber-univerzuma. Jer, za razliku od televizije koja emituje svoje poruke pasivnoj publici, Internet pretpostavlja *interakciju*, i u direktnoj je zavisnosti od korisnika. Branioci novih tehnologija, pomenutih *trijumfalisti* u Internetu vide mogućnost za svojevrsnu "renesansu slobodnog govora" (Z. Tomić, 2003), a kako uključivanje u Mrežu od svakog korisnika čini izdavača, Internet nudi moćna sredstva za oslobađanje javnog prostora od privatne kontrole vlasnika medija.

Katastrofičari, međutim, upozoravaju na mogućnost da se putem sajber-univerzuma, umesto stvaranja Globalnog sela, kako je to svojevremeno najavio Makluan, samo produbljuju razlike između bogatih i siromašnih. Takođe, upozorava se na mogućnost ozbiljne zloupotrebe građanskih i privatnih prava kao i na opasnost od širenja kulturno i socijalno neprihvatljivih sadržaja poput pornografije, kriminala, rasne i verske netrpeljivosti, itd. Najzanimljiviji aspekt sajber-univerzuma odnosi se na specifičnu vezu ljudskog iskustva i tehnoloških performansi. Kompjuterski simulirani svet i elektronski organizovano iskustvo ukazuju na perspektivu susreta mašine i čoveka na skoro organskom nivou, te su neki teoretičari skloni da govore o svojevrsnoj "bioničkoj konvergenciji" pomoću koje ćemo svi jednog dana biti toliko kompjuterizovani da ćemo moći da šaljemo poruke direktno iz mozga, čime se čovek delegira za ulogu "reproduktivnog organa sveta mašina" (Z. Tomić, 2003).

Istorija koncepta informatičkog društva ima mnogo izvora, kao što su dela sociologa Danijela Bela (Daniel Bell, *The Coming of the Postindustrial Society: A Venture in Social Forecasting*, Harmondsworth: Pen-

guin, 1974) i Alana Turena (Alain Touraine, *The postindustrial Society*, London: Wilwood House, 1974), futurističkih pisaca Toma Stoniera (Tom Stonier, *The Welth of Information*, London: Thames-Methuen, 1983) i Alvina Toflera (Alvin Toffler, *The Third Wave*, London: Pan, 1980), ali se ta utopijska perspektiva legitimno pojavljuje kao opcija za koju treba navijati i u govorima mnogih političara i političkih analitičara razvijenog sveta. Svi se, međutim, slažu da je na delu nova tehnološka revolucija koja menja socijalnu strukturu sveta. Umesto kapitala i rada, osnovna roba su informacije i znanje.

Snaga ovih promena se crpi iz sinteze formalno disparatnih tehnologija kao što su personalni kompjuteri, digitalne telekomunikacije, virtuelna stvarnost, nanotehnologije, biotehnologija kao i ogroman dijapazon multimedijjskih aplikacija i softvera koji omogućavaju kreaciju, komunikaciju i transfer informacija koje transcendiraju prosvetiteljsko/modernistički koncept vremena i prostora. Promena strukture radnog vremena, rastuća kompetitivnost oglašivača koja dobija sve veći značaj u okviru CMC-a, specifično društveno raslojavanje, promene u strukturi i prirodi ljudskih kontakata, itd., predstavljaju izazovne teme za teoretičare medija, sociologe, psihologe, filozofe.

Ima mišljenja koja ukazuju na mogućnost da sajber-univerzum ponudi oslobađajuće opcije za obične ljude, koji tako mogu da stvaraju nove identitete prevazilazeći determinante klase, pola, vere, nacionalnosti, uzrasta, obrazovanja, itd. Anonimnost i javnost, kao i promene u značenju ovih kategorija, takođe predstavljaju značajne teme za istraživanje. CMC (*Computer mediated Communication*) pruža ogromne mogućnosti za zaposlenje, dobijanje saveta, časkanje, ona predstavlja izazov konzervativizmu ali i mogućnost za razvijanje specifičnog odnosa prema sebi. Potpuno novi pojam socijalne akcije, koji se ne zasniva ni na bliskosti ni na zajedničkom fizičkom iskustvu već na umrežavanju i razmeni percepcija, može biti izazov postojećim socijalnim strukturama. Kako mnogi ljudi nisu slobodni da biraju, već predstavljaju subjekte različitih socijalnih i ekonomskih uslova, nova iskustva CMC-a pružaju mogućnost za stvarne kreacije ne samo u smislu dela već i u smislu socijalnih identiteta.

Rukovodeći se činjenicom da je na našem jeziku već objavljen inspirativan zbornik tekstova "*Virtuelna*

kultura” (XX vek, 2001) koji je priredio Stiven Džouns, imali smo nameru da našim čitaocima ponudimo izbor tema i tekstova koji su na izvestan način izvan okvira tematskih toposa pomenutog zbornika. Najpre, reč je o tome da su gotovo svi prilozi u našem izboru polemički intonirani, pre ostavljajući pitanja otvorenim no što pružaju bilo kakve definitivne odgovore. S druge strane, gotovo svi tekstovi u ovom izboru nude jednu drugačiju, pomalo čak “iščašenu” perspektivu iz koje je moguće razmišljati o pretpostavkama i posledicama sajber-univerzuma, čime se potvrđuje naša polazna pretpostavka da gotovo nema teme iz “tvrđog” diskusra društvene nauke koja ne može biti interpretirana u svetlu sajber-kulture.

Problem identiteta, pripadanja i svesti u virtuelnim svetovima, elaboriran je u polemičkom tonu teksta H. Bromberg “*Da li su MUD-ovi zajednice?*”, čime se u fokus stavlja pitanje o mogućnostima transcendentnih čuda obezbeđenih posredstvom sajber-komunikacije, a time i pitanje o prirodni iskustava virtuelne realnosti. S druge strane, implicirana tematska inverzija upućuje na značajnu tezu da tip komunikacije kao i prostor u kojem se ona odvija predstavljaju uslov za modelovanje određenog tipa zajednice, shvaćene pre u smislu *virtuelne komune*, nego u smislu tradicionalnog pojma socijuma.

Kako se Internet pojavljuje kao potpuno slobodno i hiperotvoreno komunikativno polje, sasvim prirodno se nametnulo pitanje o fenomenu slobode govora, odnosno, cenzure na Mreži. Otvaranje tog tematskog toposa u tekstu L.R.Šejd “*Ima li slobode na mreži? Cenzura u globalno informativnoj strukturi*”, demistifikuje zdravo za gotovo prihvaćenu demokratskičnost globalne mreže, ukazujući na različite i brojne strukture moći koje su inkorporirane u samu suštinu Jakog Subjekta, kao Subjekta-emitenta. Kategorija kontrole toka, kao i kontrole mreže, postaje jedno od težišta koje zahteva pretpostavljeni kritički pristup.

Tekstom Dž.Konor “*Čitanje skrivenih poruka u sajber-prostoru: semiotika i kriptografija*”, ukazuje se ne samo na fenomen nove pismenosti, kao i na svojevrsan povratak epistolarnoj komunikaciji, već i na sistem šifriranja poruke koji od kriptografije pravi jednu od najznačajnijih pomoćnica kulturoloških i komunikoloških istraživanja. Projekt kriptografije koji je usidren u mrežnu komunikaciju predstavlja

svojevrstnu tekstualnu igru koja pretpostavlja postojanje neprijatelja i teži da uspostavi kontrolu nad različitim tekstovima. Ludički karakter sajber-komunikacije možda je najviše izražen baš u ovom njenom aspektu.

M. Lajoi u tekstu "*Psihoanaliza i sajber-prostor*", ukazuje ne samo na mogućnost psihoanalitičkog pristupa novim strategijama smisla već, što je mnogo značajnije, *matriks* određuje kao socijalnu kategoriju koja obezbeđuje nove modele posredovanja. Virtualna realnost obavlja zapravo funkciju zaštite korisnika od Stvarnog. Uprkos mnogim raspravama koje se tiču mogućnosti terapijske komunikacije preko Mreže, ne samo u smislu četovanja već i organizovanja specifičnih virtualnih terapijskih grupa (S. Turkle, 1995), ovaj tekst se bavi ispitivanjem mogućnosti prevrednovanja, odnosno, primene klasičnog psihoanalitičkog terminološkog instrumentarijuma u sferi nove Realnosti koja je višesmislena i u psihološkom i u sociološkom smislu. Jer, "Šta je ekran kompjutera ako ne praznina u stvarnom, odsustvo ispunjeno čisto simboličkim poretkom", pa otuda sasvim smisleno deluje teza da u sajber-prostoru kao području čiste simulacije, želje se prebacuju na virtualne objekte i time potvrđuju tezu da zapravo služe ispunjenju narcističkih želja korisnika, čime je posredno i Zakon Oca prevaziđen. Zanimljiva je svakako i opservacija da u svetu simulacije, materijalno samo postaje prezreno, budući da je sajber-prostor poslednji zaštitni štitić pred pretnjom koju predstavlja Drugost. Jer, sajber-prostor pretpostavlja uklanjanje tela, a ne njegovo disciplinovanje. Brisanje lokalnog pruža iluziju globalnosti, iluziju da će tehnologija uspeti tamo gde politika nije. Jer, gubitak materijalnog u interfejsu sprečava korisnike da artikulišu svoj materijalni položaj i da na osnovu toga formiraju kolektivitete.

U tekstu M. J. Brosnana "*Tehnofobija i rod*" ispituje se teza da je sfera Tehničkog striktno muški dominon budući da apsorbuje stereotipove koji se suštaveno i tradicijski vezuju za pojam maskuliniteta formiran u okviru zapadnoevropskog misaonog kruga. Otuda, sasvim prirodno deluje i pitanje o uticaju psihološkog roda na formiranje polnih razlika u pogledu tehnofobije.

Tekst S. Plent "*Na matriksu: Sajber-feminističke simulacije*", zanimljiv je zato što sajber-prostor ne in-

terpretira u smislu tradicionalnih feminističkih kategorija borbe za ravnopravnost u okvirima postojeće kulture, već ga razume kao svojevrsni model strateškog potkopavanja materijalne realnosti patrijarhalne kontrole. U novoj kulturi žena više nije delo muškarca ni u smislu u kojem su je videli dijalektičari, niti je biološki fiksirana na način esencijalista, a još je manje odsutnost, kako je vide lakanovci. Ona je u procesu, uključena sa mašinama, a time se već i sam patrijarhat potkopava.

M. Mors u svom tekstu *“Sajber-predeli, kontrola i transcendencija: estetika virtuelnog”* ukazuje na prirodu virtuelnog okruženja kao simboličkog polja u kojem se ostvaruje neka vrsta eksternalizovane imaginacije, u kojoj uprkos dijalektici uživljavanja i igre, ni etičko ni estetsko nisu suspendovani. Naprotiv. A sve dok se shvata kao metafora, smatra autorka, virtuelni svet smešta zbivanja u samonastajuće obrasce ili “nastajuće socijalno ponašanje”, koje u tom procesu obogaćuje našu oslabljenu socijalnu imaginaciju. Otuda, virtuelno kraljevstvo koje je simulirano ne može se u potpunosti anticipirati (čak ni u iskustvu njegovih tvoraca), sve dok se ne doživi iznutra.

Jedan od najprovokativnijih tekstova u ovom izboru je *“Šta jedu sajberi? Oralna logika informatičkog društva”*, u kojem M. Mors fenomen žudnje za mašinom dovodi u vezu sa fenomenom idiosinkratičnog odnosa prema hrani. Time se uspostavlja nova interpretativna ravan koja savremenu kulturu, svojevrsno podređenu diktatu mode oralnog konzumiranja, odnosno odbijanja, interpretira kao kulturu orijentisanu ka negaciji Prirode, odnosno, Organskog. Krajnji rezultat je da prilagođavanjem Organskog Elektronskog, sajber-kultura biva pojedena simboličkim uvođenjem sajbera u ljudsku sudbinu.

Namera da se ovim tematom našoj čitalačkoj javnosti prezentuju međusobno različiti i tematski divergentni tekstovi koji do sada nisu objavljivani, rukovodena je bila i uverenjem da će neki od njih biti inspirativni za istraživanja i radove naših autora. Naporedo sa teorijskim implikacijama koje su ponudili izabrani tekstovi, činjenica je da su ljudi intrigirani sajber-komunikacijom iz radoznalosti kao i zbog fascinacije tim tehno-novumom. U osnovi je CMC *socijalni fenomen*, budući da je nova društvena stvarnost koja se pomalja iz interakcija učesnika zasnovana na

jeziku i izvorima informacija, podesnim za artikulaciju poruka koje su svrhovite. Ono što može biti polaz za dalja istraživanja, svakako je činjenica da sajber-komunikacija relativizuje i granicu između interpersonalne i masovne komunikacije, postavljajući time implicitni zahtev da se prevrednuje čitav terminološki instrumentarijum komunikološke nauke.

Konačno, iako se može reći da “virtuelna zajednica” nije mitska obećana zemlja u kojoj teku med i mleko, ona svakako nije opasnija, neprijatnija i negostoljubivija od same stvarnosti.

BIBLIOGRAFIJA

- S. Turkle, *Life on the Screen: Identity in the Age of Internet*, Simon&Schuster, New York, 1995.
- R. A. Stone, *The War of Desire and Technology at the End of the Mechanical Age*, MIT Press, Cambridge, MA, 1996.
- D. J. Hess, *Science & Technology in a Multicultural World: The Cultural Politics of Facts&Artefacts*, Columbia University Press, N.Y.1994.
- M. Poster, *The Modce of Information: Poststructuralism and Context*, University of Chicago Press, Chicago, 1990.
- Z. Tomić, *Komunikologija*, Čigoja štampa, Beograd, 2003.